

ЗА НЯКОИ АСПЕКТИ ОТ МЕТОДОЛОГИЯТА НА БОЯН ПЕНЕВ

Лазар Георгиев

През 1909 г. 27-годишният Боян Пенев, вече частен хоноруван доцент, пише първата си сериозна студия върху литературно-методологическите проблеми, предназначена за увод към проектираната от него История на новата българска литература. За голямата ревност на младия учен свидетелствуват предварителните варианти на това теоретическо съчинение. Запазен е един стенографски вариант, който разглежда теоретически постановки, свързани предимно с литературата от епохата на Възраждането; след стенографския вариант следва препис с обикновено писмо с известни преработки; нов вариант-преработка се опитва да установи връзка не само с възрожденската литература, а и с литературата, на която Боян Пенев казва „нова“, т. е. литературата от Възраждането до двадесетте години на XX в. Последният вариант, значително изменен и по тема, и по постановки, се отпечатва още в 1910 г., а по-късно Борис Йоцов поставя този вариант на студията като увод на известната История на новата българска литература (посмъртно издание).

Своя колосален труд на историк Боян Пенев остави незавършен, но когато се говори за незавършеност на това дело, трябва да се има пред вид повече идейно-методологическата страна, отколкото историческата или литературната. Всеки дял у Боян Пеневата история, нещо повече, всеки фрагмент от цялото му литературно дело е завършено цяло като литературен факт. Даже неговите чернови, варианти на непубликувани изследвания, показват, че силната ръка на родения лiterator оставя трайните следи на изживяването с един замах. Лишен от подкрепата на национална традиция, Боян Пенев оставя навсякъде следата на една постоянна борба с теоретическата твърдина на литературната материя. Безукорно честен към себе си и към отговорната си работа, той се поддава на всички влияния, тъй като никое още не е победило, и като се опитва сам да преработи всичко, той постига само дързостта на мечтателите в науката, които възприемат универсалността за обективност. В същност Боян Пенев в интуитивните си теоретически търсения е напълно закономерен на българска почва; той е един твърде нормализиран наследник на хора като Раковски и Петър Берон. Такъв учен не може да бъде обвиняван, той трябва да бъде разбран.

В теоретическата му студия „Посоки и цели при проучване на новата ни литература“¹ Боян Пенев илюстрира подхода си към големите методологически проблеми в литературознанието. Още в увода ученият обявява основната задача, която ще стои в изследователската му дейност: „Целта ми тук е да изтъкна в какви посоки и от гледището на какви цели трябва да

¹ Б о я н П е н е в. История на новата българска литература. Т. I. С., 1930. с. 9—48. По-нататък ще бъде посочвана само страницата.

бъде разглеждана новата ни литература и в каква зависимост се намират тия посоки и цели от съдържанието и духа на самата нея.

Преди всичко считам за необходимо да посоча с какви специални задачи и методи се обособява литературното изследване изобщо, какъв материал има да анализира то, като подчертая при това онези негови страни, които са от особено значение при проучването на новата ни литература“ (с. 10).

Най-същественото при тия постановки е, че Боян Пенев си поставя като главна цел да изследва литературата, т. е. художествената литература. След това принципите, по които ще се подбира материалът, а това означава: кои от нещата, за които мислим, че са художествена литература, може да заслужават вниманието на литературоведа. Друга важна особеност за учения са посоките, в които трябва да се движи литературното изследване. Но „преди всичко“ за Боян Пенев са „задачите и методите“. Тъй като тук ще се интересуваме от литературната методология, трябва да обърнем внимание накъде обръща погледа си ученият, когато заявява, че ще изследва литературата. Когато обещава да търси посоките и целите в литературата, различава ли той това занимание от определянето на задачите и методите? Като казва за задачи, Боян Пенев подразбира — какво ще постигнем в края на краищата, след като сме се движили в тази посока и към тая цел . . . Понятието „методите“ би трябвало да означава начините за постигане на тия задачи.

Ако понятията служеха на едно пространствено съждение, много лесно е да се схване различието между тях, но за нашия случай това не е така. Тук задачите и целите по-скоро трябва да се възприемат като понятия от един синонимен ред; същото е и с понятията „посоките и методите“. Тия понятия щяха да са напълно обособени, ако лежеха на различни основи. У Боян Пенев обаче не е така — и двойката „посоките и целите“, и другата двойка „задачите и методите“ са поставени на една и съща основа, на един и същ терен — изследването на литературата. Би могло да се възприеме предположението, че двете двойки понятия принадлежат към два обособени синонимни реда, ако се съди по употребата им в двете напълно независими ортографически изречения — в текста на Боян Пенев всяка мисъл, включваща двойките, е поставена на нов ред.

Тъй като естеството на това изследване налага да се проследи развитието на главната мисъл в съчинението на Боян Пенев, по-нататък прилагането на тия понятия ще следим мимоходом.

Преди да навлезе в своите методологически постановки, Боян Пенев съобщава как някои теоретици виждали заниманията си върху литературата. Споменават се само имената на Иполит Тен, Сент-Бъов, Хенекен и Хетнер. От израза: „Разни теоретици и историци на литературата“ (с. 10) и от огромното количество материали, събирани и във връзка с тази студия, и по други поводи, може да се съди, че ученият е имал пред вид и други имена в тая наука до споменатата 1910 г. С няколко имена Боян Пенев маркира общата особеност на всички или поне всички изследователи на литературата. „Всички тия изследователи подчертават една особеност в литературата и от комплицираните условия на нейното развитие разглеждат само едно — в зависимост от теоретическите интереси, с които всеки от тях отделно пристъпва към проучване на литературата. Основната им грешка е, че те превръщат в средство онова, което трябва да бъде цел на литературното изследване и обратно — в средствата на това изследване виждат неговите — твърде неясни за тях — цели. Те отричат неговата самостоятелност — за тях то няма свои специални цели — единте му поставят целите на психологията, била тя индивидуална или народна, други — целите на историята, била тя културна, социална или политическа, трети — целите на филологията“ (с. 12).

Оттук трябва да се разбира, че целта на литературното изследване е литературата в нейната самостоятелност, или с други думи, разкриване тайните на литературата, разкриване на нейната специфика. Всичко друго, ако някой смята, че е необходимо, може да се използва само като средство при разкриване на тая специфика — едно изключително важно указание за методологическите насоки на литературната наука. И Боян Пенев допълва, че разните неща, като индивидуална и народна психология, история на културата, на социалния, икономически и политически живот, историята и теорията на езика, са в същност предмет на специални изследвания, материалът на които допринася покрай другото за проучване на литературата. Като разкрива това недоразумение, Боян Пенев ни представя целите и посоките, задачите и методите на истинското литературно изследване. Преди да преминем към изложението на учения по тия проблеми, трябва да се спрем на това твърде важно от гледището на нашия проблем недоразумение.

„Разни теоретични и историци на литературата са поставяли най-различни задачи на литературното изследване — пише Боян Пенев. — Според едни проучването на дадена национална литература има за цел (тук цел и задача се сливат, б. м., — Л. Г.) главно уясняването на националната психика. „Аз приемам да изследвам една литература и да диря психологията на един народ“, говори Тен в увода към „История на английската литература“ (с. 10). Такава задача Иполит Тен би могъл да си постави, използвайки художествената литература на Англия, но защо при такова третиране на заниманията на френския учен той е причислен към литературоведите.

За Тен се знае, че успоредно с философско-историческите си занимания се е занимавал твърде задълбочено и с литературна история и тия занимания са запечатали името му в световната история. Тежестта на неговите занимания с литература е падала върху психологическите наблюдения, но те са били средството му, а не целта му. Цитатът, който използва Боян Пенев, трудно се съгласува с останалите мисли на историка на английската литература и още повече със своеобразната артистична свобода и необвързаност на фразите на учения, у когото възторгът и прекомерното емоционално увлечение по идеята заместват точността. Ето една мисъл на Иполит Тен, която има непосредствена връзка с нашите разсъждения: „Както астрономията е в основата си механична проблема, както физиологията е химична проблема, така също историята е в основата си психологична проблема.“¹

Но може ли оттук да се вади заключение, че историята е дял от психологията? Тук психологията е оръжието, ключът, средството за проникване в историята. На с. 71, пак там, Иполит Тен разсъждава върху литературата: „Колкото повече една книга прави чувствата видими, толкова тя спада към литературата, защото отличителната черта на литературата е да бележи чувствата. Колкото по-важни чувства отбелязва една книга, толкова по-високо се поставя в литературата, защото, като представя бита на цял народ или на цяла епоха, писателят обединява около себе си симпатиите на цяла епоха или на цял народ.“ Щом като Иполит Тен възприема видимостта на чувствата за отличителна черта на литературата, логично е да се мисли, че психологията, способна да обясни тия чувства, ще е оръжието, средството на учения да разгадава тайните на литературата. Психологията е подчинена на целите на литературата, а не обратното; и когато Иполит Тен заявява, че ще търси „психологията на един народ“, той в същност развива мисълта си за крайните цели на своите занимания, т. е. да създаде литературна история на тоя народ, вниквайки в неговата психология. По-долу, на с. 76—77, Иполит Тен пише: „... така

¹ Иполит Тен. Метод на литературната история. Увод към история на английската литература. С., 1923. с. 71.

щото, във от своето собствено значение (разр. м. — Л. Г.), литературата принася полза и в друго отношение (разр. м. — Л. Г.).“ Тук Иполит Тен съвсем ясно дава да се разбере, че той отличава собственото значение на литературата от ползата ѝ в друго отношение. А ето и това друго отношение, съвсем ясно изразено в следващото изречение: „Следователно главно чрез изучаване на литературата ще може да се създаде нравствената история и да се върви към откриване на психологическите закони, от които зависят събитията.“

Ако последната мисъл бъде подчинена на подхода на Б. Пенев към Теновите възгледи, ето как би изглеждала постановката за подчиняването: чрез изучаване на литературата към създаване на нравствената история, а оттам през психологическите закони да стигнем до тайната на събитията. Значи целта са събитията, а що се отнася до литературата, тя е първото от тия средства, тя ще е глината, от която ще се правят тухлите за логическата постройка. Изречението, от което вади Б. Пенев заключенията си за Теновите занимания с литература, е напълно аналогично. Несъответствието, което Б. Пенев открива, е толкова голямо от методологическо гледище, че той неслучайно възприема този пункт като възлов.

Задачите, които поставя Иполит Тен пред историята на литературата, са да разкрие причините, които я пораждат, условията, които предизвикват нейното „растене“ и „цъфтене“ по неговите изрази. Когато френският литератор поставя на основата на учението си трите фактора: раса, среда и момент, той определя тия фактори като средства за разкриване същността на изкуството. Ако неговата цел е била психологията на народа, той не би се опитвал да търси там законите на изкуството.

Любопитно е да се отбележи, че в първоначалните варианти на студията си Боян Пенев възприема съвсем правилно целта на Иполит Теновите занимания с литература. Така например във варианта със заглавие: „Методи и цели на историята на българската литература през време на Възраждането“, писан през септември 1909 г. (вж. АБАН, ф. № 37, арх. ед. 236), Боян Пенев показва съвършено ясно и точно разбиране на позициите на Иполит Тен и на ролята на неговата метода при изучаването на литературата. В ръкописа на Боян Пенев, от който той се е отказал в полза на последния и отпечатан вариант, четем: „Както е известно, още Иполит Тен в предисловието към История на английската литература разглежда литературата като психология на народа; според него книжовните (литературните — задраскано, б. м. — Л. Г.) произведения трябва да се изучават не като проста игра на фантазията или пък като каприз на една разгорещена глава, а като свидетелства на народната психология; книжовното (литературното — задраскано, б. м. — Л. Г.) произведение, според Тена, е une copie des mœurs environantes et la sygne d'une état d'esprit¹; народната психология, както и самата литература са продукт на едно общо нравствено състояние, което се създава от условията на расата, средата и момента. И поради това историкът на литературата, който иска да обясни нейната зависимост от психологията на народа, трябва да насочи своите изследвания преди всичко върху тия три елемента, които в същност са forces primordiales,² и в зависимост от тях да уясни духовния национален живот и неговата проява в творенията на писателите. Може да се каже, че Тен първи се опитва да разгледа една национална литература (тук „литература“ е задраскано, поставено е „книжнина“, отново е задраскано и пак е написано „литература“, б. м. — Л. Г.) по чисто научен път“ (с. 11).

¹ Е копие на окръжаващите нрави и белег за духовно състояние.

² Първични сили.

Така изложени, методологическите схващания на Иполит Тен предполагат съвсем други изводи, а именно: 1) литературните произведения са свидетелства, т. е. отражения, или по израза на Тен „копии“ на нрави; 2) литературният историк трябва да обясни зависимостта на литературата от психологията (като използва в случая расата, средата и момента); 3) литературният историк, като проучи националната психика, да види какви са отраженията ѝ в литературата. Не може да има съмнение, че първоначалните впечатления на Боян Пенев по този въпрос са, че за Тен литературата е само следствие от психологията, че литературата е функция и накрая, че литературата е целта на този изследовател. Нещо повече, на същата страница Боян Пенев още веднъж недвусмислено потвърждава именно това становище: „Той (Иполит Тен) — пише нашият учен — разкрива широки научни рамки за историколитературно изследване и значението на посочените от него методи ще расте заедно с разработването на психологията и културната история, които могат да бъдат ценен м а т е р и а л (разр. м. — Л. Г.) и насочване за по-точно и пълно използване на изтъкнатите от Тена принципи“ (с. 11—12). По всяка вероятност научната хипербола е отвела учения твърде далеч и той е абсолютизирал едно положение, което, доведено до тия граници, променя до превратност истината. Аналогично е отношението по този въпрос и към Хенекен и Хетнер. Този недостатък Б. Пенев вижда и в редица други направления на литературознанието.

Все на тия ръкописни страници намираме и онова критично отношение на Б. Пенев към позитивистичните позиции на Иполит Тен, които са характерни и за другите следовници на френския литературен историк. Тъй като Боян Пенев се е намирал под силното влияние на тия методологически постановки, отношението на нашия учен към тях представлява за това изследване несъмнен интерес. По начало Боян Пенев намира, че позициите на Иполит Тен „в основата си не са погрешни“ (с. 12). Те се нуждаели само от „по-нататъшна разработка, допълване и детайлиране“ (пак там). За нашия учен Теновите позиции могат да се прилагат само за „онова творчество, което е тясно свързано с народния живот и психология (на първо място поетическите творения на колективния национален дух), после в литературните дела на писатели и поети, които се явяват типични представители и изразители на общите национални идеали и възгледи, без да са в състояние да преработят в своя личен дух суровия материал на националната психика и да му придадат своеобразен индивидуален колорит“ — последната мисъл на писателите и поетите е подчертана, което показва, че ѝ е отделено специално внимание. И така Боян Пенев смята, че тия възгледи, приложени към нашето Възраждане, когато личност и маса споделят еднакви убеждения и стремежи, биха довели до „ценни резултати.“ От тази точка българският учен напълно се откъсва от теорията на Тен и стига до т. нар. индивидуализъм, който изиграва изключително важна роля за изграждането на неговите теоретически концепции.

„Има мнозина писатели — пише Боян Пенев, — които са били в постоянен конфликт със средата, що ги заобикаля. В тия случаи условията на нравствената среда не обясняват напълно, не изчерпват изцяло всичко онова, което е дадено в произведенията на отделния творец. От друга страна, често най-характерната черта у даден писател се обяснява не в зависимост от средата, а от някои на пръв поглед случайни обстоятелства — особени събития и преживелици в неговия личен живот. После има литературни произведения, които отразяват не толкова общия национален дух, колкото особеностите на дадена класова, съсловна психология. Значи тук трябва да се вземат под внимание и други обяснителни причини, вън от кръга на посочените от Тена“ (с. 13—14). Още тук се проявява стремежът на Боян Пенев да преодолее ограничеността

на Теновата метода, но това преодоляване е не толкова принципно, колкото количествено — българският учен се стреми да увеличи не само разглежданите случаи в литературата, но и „обяснителните причини“. В същност от такъв универсален стремеж не е била лишена и научната амбиция на Иполит Тен. Неговите наследници се заключават в по-тесни принципи, изоставяйки универсалността. Иполит Тен не е лишен и от ония „на пръв поглед случайни обстоятелства“, само че той ги търси по-принципно. Теорията за неговия „господстващ белег“ в расата и индивида в същност се превръща в господстващ теоретически мотив във всичките му изследвания. За да се издигне до върховете на философското мислене от своето време (по това време са преодолен не само Хегел, но и Фойербах), на Иполит Тен му е било необходимо да постави своята социално-психологическа изкуствоведческа теория на основата на материалните двигатели на общественото развитие. Но той, както и Боян Пенев не можеха, исторически обречени, да преодолеят теоретическата неразвитост на своята наука. Философията можеше да избърза, защото беше дошъл нейният час, литературознанието трябваше да изживее фазата на стихийния материализъм. В България Боян Пенев го изживяваше със закъснение, но и с научна припряност, достойна за удивление. Макар да се люшкаше в принципните положения, литературната теория на нашия учен е безпримерна по широтата си.

След като ни показва как „разните теоретици и историци на литературата“ до него са бъркали целта със средствата, ученият ни въвежда в истинския път за познание на литературата: „Литературното изследване (трябва да обърнем внимание, че в последния отпечатан вариант на студията „Посоки и цели . . .“ Боян Пенев вече е разширил колебанието си между понятията „литература“ и „книжнина“ в полза на „литература“, което показва неговата увереност, че се е добрал до методологическото решение на тая проблема) се докосва само в няколко пункта с целите на психологията, историята, социологията и филологията, отива по-нататък и се обособява в своите специални задачи, като се спира главно върху художествената литература; то разглежда нейните произведения сами по себе си и във връзка с литературното развитие, уяснява условията на това развитие, обаче не от една страна, а в тяхната съвкупност, и то в зависимост от съдържанието, основните тенденции и духа на разглежданата литература (разр. — Б. П.) литература.“ Още в тия редове Боян Пенев с артистично въодушевление обгръща изведнъж ограничените опити на методолозите преди него с ограничените им цели и без да показва откъде започва, набързо докосва литературното изследване само в няколко пункта и с целите на психологията, историята и другите странични за литературата дисциплини, за да извади напред литературното изследване с неговите специални задачи. Тия твърде общи и смели теоретически подстъпи крият в себе си една особена модалност, която сама по себе си има връзка с методологията на този род теоретически съчинения. Тя има качествата да внушава, без да убеждава, тя прави повече намек за мисълта, отколкото излага самата мисъл, читателят намира у нея повече подкрепа на неясната си мисъл, отколкото отговор на въпросите си, такава мисъл гравитира съзнанието повече към чувствата, отколкото към разсъдъчността. В една научна работа обаче такава нахвърляне на идеи трябва да се възприема като конспект, който по-късно ще разкрие отговорите на тия въпроси: кога, как и в кои пунктове се докосва литературното изследване до психологията, социологията и пр.?; защо това докосване се прави не с тия науки, а с целите им?; какви са специалните задачи на литературното изследване, след като то отменя докосването с целите на специалните дисциплини?; щом като литературното изследване се спира главно на художествената литература, кога и защо се спира то на нехудожествената литература?; какво оз-

начава да се разглежда едно художествено произведение „само по себе си“ и щом като то може да се разглежда така, с каква цел трябва да го разглеждаме с други неща, като например условията на литературното развитие? И още ред други въпроси, все пряко свързани с литературната методология. В две изречения ученият е събрал всички проблеми от методологическо естество, подредени са и като че ли остава само да се навлезе в богатата нива на литературното наследство. Последният от тия въпроси, който е и най-важен от гледище на литературната методология — в какво се състои обособяването на литературното изследване, е разрешен така: литературното изследване ще стане това литературно, когато превърне нелитературните неща, свързани по някакъв начин с художествената литература, в свой материал. Дали това е новото, с което методологията на Боян Пенев ще се отличава от методологиите, които го предхождат и на които той е наследник? Но ние вече видяхме, че поне тия методологии, които посочва Боян Пенев, не се отличават от него в този основен пункт. Те също превръщат в материал (или, както още се изразяват — в средство) по някакви предпочитания, разни „неща“, които са им се сторили подходящи за изясняване същността на художествената литература. Ако на Боян Пеневия възглед по този въпрос се погледне като на научна хипербола (нещо, което не личи никъде от разглежданото съчинение) и ако допуснем, че той е искал да каже: не само в тия и тия неща ще се търси обяснението на литературата и нейната обусловеност и не в тази подредба, то в такъв случай трябва да очакваме новата подредба и новите неща, които по-сполучливо ще обясняват литературата. Особено важно положение в постановките на Боян Пенев по литературната методология е предпоставката — художествената литература не може да обясни сама себе си. Това положение у него се приема, без да се подлага на съмнение, а следователно и без да се търси отговор на въпроса, който налага това съмнение. Разбира се, такава предпоставка носи със себе си редица неудобства, като се отказва от въпроса: защо трябва да бъдат привлечени материали от „второстепенно значение“ за литературата, когато искаме да я обясняваме, с други думи, отказваме ли се от идеята, че тя самата е материал, способен да ни предложи една специфика, задоволяваща научните ни търсения. Що се отнася до връзките на литературата със странични фактори и други второстепенни по отношение на прекия литературен материал неща, тях да извлечем допълнително и второстепенно.

Поредната мисъл на Боян Пенев засяга въпроса за разликата между естетическото разглеждане и литературното изследване. В същност това е разликата между естетическото и литературното. Тази съпоставка спада към представите на учения за специалните издирвания на литературата: „Тук — пише Боян Пенев — можем да разграничим естетическото разглеждане, което анализира също така художествени творения, от литературното изследване. Първото разглежда художествените произведения сами по себе (разр. — Б. П.), установява тяхната художествена стойност (разр. — Б. П.); за него литературата не е обект (разр. — Б. П.) на изследване, а материал (разр. — Б. П.) за разработка на общата естетика. Главната цел на литературното (разр. — Л. Г.) изследване е да проучи литературните явления в тяхното възникване и развитие (разр. — Б. П.), да установи тяхната зависимост от множество външни и индивидуални условия. Като има за задача да проследи причинната зависимост между отделните фази на литературната еволюция, то не може да се ограничи само с естетическа оценка на тия факти. Покрай това то си поставя една по-широка цел, отклонява се от специалните задачи на естетическа оценка и си служи с методите на историческото изследване, като се стреми да определи съотношенията между литературните факти според тяхната естетическа ценност и да

установи какво е допринесло дадено произведение за развитието и обогатяването на художествената култура (разр. — Б. П.) през известна епоха“ (с. 13).

Вече видяхме от предишните мисли на учения, че обособяването на литературата е отделянето ѝ от страничните фактори и дисциплини и превръщането им в материал за изследване на литературата. В постановките от последния цитат вече се говори за специални цели на естетическата оценка, които са различни от задачите на литературното изследване. Боян Пенев търси по-тясното обособяване на литературното изследване, затова иска да го отдели от естетическото; той търси границите, в които ще се разпростира неговата литературна дейност. Как постига той това? Преди всичко Боян Пенев прокарва ясна граница между литературното и естетическото изследване, т. е. показва ни, че те са две различни неща. Направен е опит да се разясни отликата между двете понятия. Този опит се е опрял на следните особености на двете понятия:

А. Естетическо разглеждане (т. е. изследване)

То е нещо различно от литературното изследване.

То разглежда художествените произведения сами по себе си.

То установява художествената стойност на литературните произведения.

За него литературата не е „обект“, а „материал“ за разработка на общата естетика.

Б. Литературното изследване

Главната му цел е да проучи литературните явления в тяхното възникване и развитие.

Да установи зависимостта на литературните явления от множество външни и индивидуални условия.

Да проследи причинната зависимост между отделните фази на литературната еволюция.

То не се ограничава само с естетическа оценка на тия факти. Отклонява се от специалните задачи на естетическа оценка и започва да си служи с методите на историческото изследване, за да определя съотношението между литературните факти според естетическата им ценност с цел да установи приноса на произведенията в художествената култура на епохата.

Тук се свършват ясно изказаните съображения. Кое не е ясно казано и кое не се разбира? Да разгледаме най-напред разсъжденията за естетическото изследване.

Естетическото изследване като е нещо различно от литературното, доколко те са независими едно от друго и ако са независими, тази независимост пълна ли е или частична? Да допуснем, че естетическото разглеждане е независимо от литературното изследване. Ако естетическата оценка „сама по себе“ може да определи този най-важен белег на творбата — художествеността, това не означава ли, че е изнамерен толкова търсеният и жадуван способ да се открие най-голямата тайна на изкуството и при това, без да са необходими услугите на разните „външни и странични“ фактори, като психологията, политическата икономия, езикознанието и всички други дисциплини, експлоатирани по-удачно или по-неудачно от литературите? Всички литературни методологии до Боян Пенев са били подчинени по необходимост все на тая последна цел — да разкрият тайната на художествеността чрез всевъзможни обуславяния на литературата, чрез търсене на „фактори“, „първопричини“ и пр. Не би ли било по-добре тогава литературите да се преселят на терена на тая естетика, която им е свършила най-важната работа, и да оставят обусловеностите с „външните фактори“ на историците и всевъзможните други специалисти, които не се интересуват от специфичния белег на художествената творба, но не са безразлични към този материал, в който има толкова интересни неща и за тях?

Ако естетическата оценка „сама по себе“ не означава скъсване с обусловеностите, които свързват творбата с живота, то тая естетическа оценка ще изчерпи всичко, с което нормално би трябвало да се занимава литературното изследване, но тогава се изпречва въпросът: с какво ще се занимава литературното изследване, щом като естетиката му е свършила най-важната работа? Очевидно е, че такава несъобразност Боян Пенев не би могъл да допусне.

Най-вероятно е под естетическо разглеждане Боян Пенев да разбира оценка на творбата като художествен факт в чист вид, сама за себе си, извън всякакви обусловености. Това е нещо като чистото изкуство, изкуство за изкуството или нещо подобно.

Сега да видим какво представлява литературното изследване. Въпросите за връзката между литературното изследване и естетическото проучване „само по себе“ в постановката на Боян Пенев и тук са от първостепенно значение. Трябва да се отговори: литературното изследване произлиза ли от естетическото проучване? Ако не произлиза от него, служи ли си с него в някой момент? Ако и това не прави, то самото ли си има способността да си прави своя „домашна“ естетическа оценка, този път за целите на литературното изследване? (Нали „естетическото разглеждане само по себе“ си има свои цели — целите на общата естетика). У Боян Пенев е казано: „то не може да се ограничи само с естетическа (разр. м. — Л. Г.) оценка“ и „отклонява се от специалните задачи на естетическа оценка“. И на двете места е написано „естетическа“, а не „естетическата“, което дава допълнително основание да се мисли, че се касае за някаква друга естетическа оценка, а не за тая, която върши работа на общата естетика, т.е. „естетическата оценка сама по себе“.

Вече независимо от това, дали литературното изследване се ползува от естетическата оценка „сама по себе“ или си прави своя естетическа оценка на художественото произведение (Боян Пенев схваща естетичното като синоним на художественото), трябва да се попита: кога си служи то с тази естетическа оценка, само в началото на изследването, през цялото време или в края? Този въпрос ще разреши спора — от какво се обуславя художествеността, от всичко, което вкарваме в литературния анализ, или само от една негова част.

От цитата на Боян Пенев може да се предполага, че след като се справя с главните си цели, да проучи литературните явления в тяхното възникване и развитие и след като установи зависимостта на литературните явления от множество външни и индивидуални условия, то се заема да проследи причинната зависимост между отделните фази на литературната еволюция, без обаче да се разбира кога литературното изследване е решило да се ограничи само с естетическа оценка. Ясно и твърде съществено е обаче положението, че литературното изследване прави естетическата си оценка или се свързва с нея независимо, изолирано от другите главни цели и пр. издирвания. За това свидетелства и изразът: литературното изследване „си поставя по-широка цел, отклонява се от специалните задачи на естетическа оценка“, а това означава, че естетическата оценка е извършена предварително поне по отношение на момента, в който литературното изследване е започнало да си служи с „методите на историческото изследване“. При това естетическата оценка тук минава за специална задача на литературното изследване, нещо, което още веднъж ни кара да си мислим, че то само си прави тая естетическа оценка, а не я заимствува от оценките на общата естетика. Нека да припомним, че за Боян Пенев естетическото оценяване е „специална задача“ и на естетическото изследване „само по себе“.

Накрая има още един неясен момент за изясняването на този въпрос. Литературното изследване се е отклонило от естетическата оценка и е навлязло в етапа, когато чрез методите на историческото изследване трябва да определи

съотношението между литературните факти според тяхната естетическа ценност. Това трябва да се разбира така: художествените факти вече са оценени естетически и сега трябва с помощта на историческия метод да ги съпоставяме според естетическата им ценност. Но това не е ли отново естетическо съпоставяне, но вече не на една творба, а на повече творби „през известна епоха“. В същност, ако е така, не е имало отклоняване от „специалните задачи на естетическа оценка“, а само нов етап от естетическото оценяване, нека да се съгласим — този път с исторически методи.

Като резултат се е получило: литературното изследване със своите специални цели не е нищо друго освен една неизвестно откършла естетическа оценка за литературния факт „сама по себе“ (сама по себе, защото тя е откъсната от останалите, вече много пъти споменавани главни цели и пр.) и главните цели, изразени във всевъзможни зависимости, обусловености, възниквания и т. н., и накрая едно историческо (или по-точно с методите на историята) подреждане на тия литературни факти. И ако литераторът започне да прави анализите си по този методологически проект, той само ще си дава вид, че обуславя художествените факти чрез всевъзможни научни и ненаучни фактори, а в същност ще ни представя една измислена или „прочувствувана“ естетическа оценка с помощта на „научния“ речник на нефилософтуващите „артистични“ литератори.

В същност, когато Боян Пенев се е захванал да разграничи естетическото от литературното, една от основните му помисли е била да издигне на по-висок етап литературното изследване, като преодолее естетстващите литературни анализи, които изолират изкуството от действителността, за да го разглеждат „вътре в себе си“ и така да покаже един методологически модел на по-сложна обществена и историческа обусловеност на литературата. На практика ученият се е добрал само до едно механическо сближаване на естетстващите литературни анализи с изброените по-горе обществени и исторически обусловители.

След като ни запознава с тази най-обща и твърде неясна разлика между естетическото и литературното изследване, Боян Пенев пристъпва към определяне на диапазона, в който ще се търсят литературните същности, и към определяне на метода, който според него е най-подходящ за литературоведската работа. Ето как са формулирани целите и методите на литературното изследване у Боян Пенев: „Литературното изследване, като си поставя за главна цел да проследи посоките на литературното развитие, да изясни неговата същност, външните и индивидуалните фактори, при чието въздействие се извършва то, служи си на първо място с методите на историкогенетическото (разр. м. — Л. Г.) изследване — главно с категориите на причинност и еволюция. То разглежда това развитие като цялостен и единен (разр. — Б. П.) процес, установява постепенните преходи от една стадия към друга, определя вътрешните казуални отношения между различните литературни епохи, като взема за неизменна, постоянна негова основа единството в националния дух на литературата (разр. — Б. П.). Изследването в дадения случай има за цел да долови главно такива промени (разр. — Б. П.), които подготвят възникването на една по-сложна и по-значителна фаза в литературното развитие“ (с. 13—14 от цитирания печатен вариант на студията „Посоки и цели...“).

В този цитат вече нищо не се споменава за естетическата оценка. Естетическа оценка на творбата също ще има, но главната цел на литературното изследване ще е в посоките на развитие на нещата, за които казваме, че са литературни. Ученият ще се интересува при това развитие от сложния комплекс от взаимодействия, който ще създаде историческата картина на литера-

турния процес. Това в крайна сметка е историкогенетически подстъп към една методология, но станала ли е тази методология л и т е р а т у р н а? Историкът ще използва същите научни похвати, ако реши да подложи на анализ паметниците на художествената литература. Разликата между него и литератора ще се състои само в това, че първият няма да прави естетическа оценка на разглежданите паметници, докато вторият ще има и такава оценка. Ако е така, само естетическата оценка „сама по себе“ ще е тая, която ще придаде литературност на изследването на литератора. Това е така, защото не материалът, който изследва ученият, ще определи характера на изследването му, а специфичното отношение към него със специфичната му цел.

Боян Пенев така определя целите на литературното изследване, като се опира не на литературната специфика, а на името на материала, който ще изследва. Оттук идва и отношението му към метода, с който ще си служи. В същност при него става дума за методи: „на първо място — ученият ще си служи — с методите на историкогенетическото (разр. — Б. П.) изследване. Каквото и да е методът, той не може да определи спецификата на изследването, той само може да ни доближи до нея или да ни отдалечава. Литературните методологии са много, но те всички са литературни и това не е защото изследват литературата, а защото се опитват да разкрият л и т е р а т у р н о с т т а на литературата. Ако методът е такъв, че да ни отклонява от спецификата на изучавания предмет (в случая от художествеността или, както още я нарича Боян Пенев, естетическата оценка), то изследването престава да е литературно, а някакво друго. Методологическият въпрос тук е такъв: кое в новите постановки на Боян Пенев ни доближава до обективната истина при опознаване на литературата? Понятието „литература“ крие вече специфичния белег. Този „цялостен и единен процес“ съдържа ли в себе си връзката между специфичния белег и всичко друго, което ученият смята за необходимо да включи в обсега на своите издирвания, или „естетическата оценка“ само ще съпътствува „литературните издирвания“ като придружител, който между другото ще напомня, че тук се касае до изкуствоведческо, т. е. до естетско изследване. (Естетско, защото изследването на литературата е често прилагане на естетиката върху един от видовете изкуство.)

Тези въпроси, които направо произтичаха от постановката за обособяването на литературното от естетическото, у Боян Пенев са отминати, когато той се впуска да определя целите и методите на наричаното от него литературно изследване. Оттук се налага изводът, че за Боян Пенев „литературното“ се състои преди всичко в разширяване на историческия диапазон около литературните факти и стремеж да се изследват явленията около литературата универсално и в исторически план. За нас е важно да разберем защо тези окололитературни изследвания са били възприемани от учения като литературни по специфическа принадлежност.

Преди да се формулира понятието „литература“ в съзнанието на Боян Пенев, то се е блъскало в две граници. Едната, която вече разгледахме, е била „естетическото като понятие на общата естетика, а другата граница, културно-историческите факти и фактите на общата история. В предварителната разработка на своята студия, третираща посоките и целите при проучването на новобългарската литература, която в същност представлява отделно теоретическо съчинение, непубликувано и досега, Боян Пенев говори не за литература, а за „книжнина“ и съответно за проучване на тая книжнина. Заглавието на студията (с дата септември 1909) е: „Методи и цели на историята на българската литература през време на Възраждането“. Под това заглавие студията е била преписана от първоначалния стенографски текст. След това последователно са задраскани и допълвани още три заглавия, като на мястото

на „методите“ е поставено „цели“, а на мястото на „целите“ в първия вариант — „пътница“. Очевидно ученият е срещал затруднения при формулирането на заглавието и понятието метод ту го е задоволявало, ту му се е виждало тясно за дейността, която му е предстояла. Що се отнася до термина „литература“ и термина „книжнина“, той също е стоял под въпрос. В стенографския вариант Боян Пенев употребява понятието „литература“, а после при дешифровката, в която по същество не са направени никакви изменения в постановките, той променя „литература“ с „книжнина“. Тази промяна не е направена случайно и при това е доста показателна.

Ако Боян Пенев говори за „книжнина“ през време на Възраждането, би трябвало да свежда нещата до културно-историческото проучване или до историческото, а не до литературното. Това, което е направено до тази 1909 г., когато Боян Пенев пристъпва към създаването на новобългарската история на литературата, за него има повече характер „библиографски, отколкото историколитературен“ (вж. АБАН, ф. № 37, инв. № 236, с. 2). Това, че Боян Пенев ясно е схващал задачите на литературния историк да придаде автономност на литературното изследване, личи и от следната мисъл: „Ала изучаването на дадена литература е придружено с твърде големи трудности и, от друга страна — епохата на Възраждането не е проучена нито културноисторически, нито като социалнополитически факт. А само при наличието на едно подобно изследване (историкът на литературата, изследователят — тези думи са задраскани, б. м. — Л. Г.) литературният би могъл винаги да съпоставя и проверява с резултатите на своето изследване с онова на политическата и културна история“ (пак там, с. 2).

Няма съмнение, че Боян Пенев на това място напълно си е давал сметка за разликата между литература, културна история и политическа история. Не само това, на следващите 3 и 4 стр. той, осъзнавайки разликата между тях независими в същността си дисциплини, говори за търсене на контакти между тях: „Преди всичко ние трябва да обясним причините на Възраждането, за да установим по-нататък връзката между (литература — задраскано) книжнината, от една страна, и културните и исторически условия, от друга.“ Всички тия проучвания като „духовен живот в нашите манастири“, „ролята на еснафското съсловие“ и пр. са причислени към културната история, а не към литературата. Тук обаче възниква следният въпрос: ако изследваме „книжнината“ (да предположим, че в това понятие влизат както художествената литература, така и извънхудожествената) с цел да възстановим картината на културното ниво в Българско от времето на Възраждането, нашето изследване ще бъде какво: културноисторическо или литературно?

Както видяхме, в предварителния вариант на „Посоки и цели“ на много места ученият задрасква „литература“ и поставя „книжнина“. Това колебание обаче не се е дължало на пуристични амбиции и понятието „литература“ не по тия съображения го е смущавало. В тази промяна Боян Пенев е търсел разширяване на понятието до степен да може да побере цялата книжовна суровина от Възраждането, но по такъв начин, че да се запази обликът на изследваното му като литературно. Погрешно е да се мисли, че ученият е търсел лексикален контакт със славянския синоним на това понятие. В този вариант той говори предимно за Възраждането и може би поради тази причина е решил, че терминът „литература“ е все още неподходящ. Вероятно нашият учен е имал пред вид и високите мерници на страните с по-високо културно развитие — Надежди и Белински говорят за руска литература едва след Гогол. Разграничителният белег навсякъде е бил художествеността.

Литераторът е решил, че изучаваният материал от Възраждането ще се нарича „книжнина“, но променя ли това отношението му към този материал

като изследовател на л и т е р а т у р а т а? Ако той го изследва като литературатор, него белегът художественост ще го интересува (независимо от това, как ще нарича материала си) като определящ спецификата на изследването му, но ако той изследва същия материал с очите на културния историк, белегът художественост ще има за него второстепенно значение, неопределящо целта и спецификата на изследването; с него той би разпознал по-общо с какви материали си служи — с художествени или с извънхудожествени. Нещо повече, ако литературът намира за необходимо да изследва материали, за които му е съвсем ясно, че не крият нищо художествено, той трябва да гледа и на тях или като на антиподи на художествеността, или като на средства, с които би могъл да изясни по някакъв начин своя основен въпрос, свързан със спецификата на изследването му. Ето защо поправката, която извършва Боян Пенев в предварителния си вариант, като сменя „литература“ с „книжнина“ по същество не променя нищо, ако се касае за литературноизследователските му намерения. Той трябва да бъде или историк на културата, или литературатор. Не подлежи на никакво съмнение, че Боян Пенев е гледал на себе си като на литературатор.

На това място се доближаваме до т. нар. културноисторическа метода, която е свързана в представите ни и с научното дело на Боян Пенев. Как трябва да се гледа на тази метода от гледище на литературната методология? Какво ще търсим в нея, ако сме решили да я използваме за литературноизследователските си цели.

Ако се съберат факти или изследвания от културната история и се „монтират“ до някакъв вид литературни изследвания — това ще бъде вариант първи от тази метода. Такова „монтиране“ на практика се свързва с термини като „метафизическо“, „еклектично“ и пр. Ако обаче за изясняването на своите специфични цели литературът е решил да използва материали от културната история (като просвета, училища, манастири, психология, етнография, политически отношения, съсловия, класи и пр.), то тогава ще имаме вариант втори от тази метода. Ако изследователят приложи първия вариант, резултатите от такъв род проучване биха се отнасяли повече до културната история, а на литературната наука биха могли да предложат „културни“ факти плюс един авторов вкус за фактите, носещи поетически качества. При осъществяването на втория вариант нещата са коренно различни. Това ще представлява своеобразна „диалектика“ в литературнознанието и тази диалектика, колкото и да е примитивна, колкото и относителни да са нейните резултати, тя ще бъде за своя етап безспорен принос в литературната наука. И това се отнася до всяка метода в литературнознанието, не само до културноисторическата. Общото обаче между всички методологии, заели се с трудната задача да обясняват изкуствата, е, доколко те успяват да проектират усилията си върху специфичния белег на изследваното изкуство.

За да хвърлим още светлина върху въпроса за обособяването на литературното изследване от културноисторическото, така както е залегло то в схващането на Боян Пенев, трябва да се върнем за момент на предварителния вариант на студията „Посоки и цели при проучване на новата ни литература“ (АБАН, ф. № 37, инв. № 236).

В параграф 2 от този ръкопис ученият прави опит да разреши въпроса по принцип: „Методите, с помощта на които трябва да се проучи и обясни литературата на Възраждането, са в зависимост от самия обект на изучаването. В суровия материал за изследване се съдържат културноисторически и чисто литературни елементи, от които безспорно първите преобладават и обуславят вторите. И поради това историческото проучване се явява като предпоставка на историколитературното. Тъй че задачите на нашето изследване се свеждат не толкова към специалните и непосредствени цели на литературната история —

да се обясни дадена литература като завършен резултат на ред подготвителни причини, като следствие, което напълно покрива и изчерпва своите първопричини, а преди всичко към обяснение на причините и условията, които подготвят възникването на новобългарската книжнина“ (и тук литература е задраскано) . . . (с. 6—7).

По-интересните и нови за нас моменти в този цитат са, че методите при това проучване ще зависят от обекта на изучаването, че в суровия материал има културноисторически и чисто литературни елементи, че културноисторическите елементи обуславят чисто литературните, т. е. те са предпоставката им, и съвсем новото, че „нашето изследване се свежда не толкова към специалните и непосредствени цели на литературната история“, а „преди всичко към обяснение на причините и условията, които подготвят възникването (разр. м. — Л. Г.) на литературата“, но литература е задраскано и е поставено книжнина. При това тезисно излагане на мисълта не е трудно да се види как от проучването на литературата Боян Пенев стига до причините и условията, които подготвят възникването ѝ. Ако приемем поправката на термина „литература“ с „книжнина“, то отклонението става съвсем очевидно. Дори от тези няколко изречения виждаме в какъв голям диапазон се движи методологическото търсене на Боян Пенев. Трябва да обърнем внимание, че всичко това в ръкописа е задраскано собственоръчно от учения, но за нас то има голямо значение при изясняване на генезиса в методологическите му концепции.

Да проследим диапазона, в който се е движила мисълта на Боян Пенев. Ученият се смята за литературатор, значи трябва да се занимава с литературата; необходим му е метод, а той добре е разбирал ограничеността на методите преди него, ето защо той ще приложи към всеки „обект“ отделен метод. Дотук всичко е наред, но как да се отдели литературното от нелитературното, т. е. литературата от книжнината или още по термините на Боян Пенев „чисто литературните елементи“ от „културноисторическите“. Това, което прилича на книжнина, е много повече по количество от другото и освен това то не може да няма никаква връзка с чисто литературното. Освен това те трябва по някакъв начин да се обусловят и Боян Пенев избира от възможните варианти обусловеност между тия две категории „елементи“ варианта: литературата е функция от културноисторическите елементи. Но тук терминът може би не предава точно мисълта, в която е казано: „първите преобладават и обуславят вторите“. Може би „обуславят“ означава нещо друго. По-важно сега е, че се явява стремеж да се даде широта на проучването и то става толкова широко, че излиза от рамките на литературата и се разпростира в пределите на културната история.

Подобна тенденция в руското литературознание е отбелязана от руския литературен историк А. Н. Пипин между двадесетте и петдесетте години на XIX в. Споменаваме този автор, защото Боян Пенев е търпял неговото влияние и в своите методологически търсения се е опирал и на него. Ето каква тенденция отбелязва Пипин във връзка с обособяването на литературното изследване от културноисторическото: „Белински пишеше история на художествената литература, неговата гледна точка беше естетическа, и тук новата разработка прибави твърде малко, а в ония изследвания, към които се насочиха сега историците, литературата вече се приемаше в най-широк смисъл, не само художествена, но и всякаква, и новата история стана история не толкова на литературата, колкото история на образованието, на обществения живот и нравите — нейният главен интерес беше културен, а не художествен.“¹ Това ще рече, че разширяването на литературоведческите

¹ А. Н. Пипин. Характеристики литературных мнений от 20-х до 50-х годов. Спб., 1890. с. 479.

издирвания върху терена на културната история, без да се съобразяваме със специфичните задачи на литературното изследване, води до излизане от обсега на литературното изследване.

Като е търсел границите на литературната история, Боян Пенев се е опирал още на автори като Херман Паул и Тен Бринк, проучвал е Г. Грьобер и Ягич, Еннекен, Брандес, Фаге и отново повече внимание е отделил на Иполит Тен. Собственият му извод по този въпрос е записан в предварителния вариант на „Посоки и цели . . .“, предназначен за „книжнината“ от Възраждането, по следния начин: „Посочените дотук общи цели на литературната история определят приблизителните граници на нейното изследване. Като си поставя не е с а м о (разр. м. — Л. Г.) естетически задачи, както е било доскоро, но и културноисторически, психологически и филологически в най-тесен смисъл, тя не престава да бъде самостоятелна научна дисциплина“ (цитираният ръкопис, с. 14).

Но как се запазва тази самостоятелност, как се избавяме при това комбиниране от опасността да правим еклектика? Това се постига според Боян Пенев, като се „поставя развитието ѝ (на литературата, б. м. — Л. Г.) във връзка с явленията, що се извършват в самата нея“ (пак там). Трябва да обърнем внимание, че тази мисъл е подчертана. Разбира се, тази мисъл, както и да се тълкува, не отговаря напълно на поставения въпрос. Тя може да бъде причислена към мислите с особено модално „звучене“. В нея е скрит стремежът на учения да търси „вътрешно“ обяснение на нещата, да налучка диалектиката на сложния литературен процес.

Ето така Боян Пенев, от една страна, се стреми да разшири методологическите си търсения, а, от друга, да запази спецификата на литературното изследване.

Вече в завършения и обнародван вариант на „Посоки и цели“ Боян Пенев стига до една по-ясна представа за разликата между „книжнина“ и „литература“, между „естетическо“, „културноисторическо“ и „литературноисторическо“. Като говори например за връзката между „културна и литературна еволюция“, Боян Пенев смята, че тя може да се търси в ония произведения на човешкия дух, които като не са х у д о ж е с т в е н и, крият в себе си „някоя интересна страна от духовния живот на дадена епоха“ (вж. с. 14). Това показва, че белегът художественост ще бъде границата между тия две категории. Но когато говори за „естетическото разглеждане на литературата“, за да го отдели от „историческото проучване на литературата“, той не ни оставя да разберем прави ли разлика между историческо проучване на литературата (т. е. как историята би гледала на литературата) и литературноисторическото проучване, което ще изследва литературните факти с оглед на специфичния им белег. От решаването на този изходен методологически въпрос ще се определи дали изследователят ще прави историческо изследване върху материали от „книжнината“, в които влиза и художествената литература, дали ще прави културноисторическо изследване, използвайки целия арсенал от културни факти, исторически събития и пр., или ще прави литературно изследване (в исторически аспект), използвайки историята, културната история, художествените и нехудожествените произведения и пр. и пр. с цел да реставрира, да обясни, или каквато и да е друга цел, изкуството, наречено най-общо поезия.

Вече имаме възможност да покажем колко неясно е разграничаването на тия категории у Боян Пенев. Литературното (това е термин, който тук започва: нещо, отнасящо се до поезията от най-широката до най-тесния смисъл на това понятие) обаче би ли могло да се счита за литературно извън своя специфичен белег? Когато Боян Пенев навлиза в сферите на т. нар. от него „историческо проучване на литературните явления“ (с. 15), той предварително от-

деля „естетическото разглеждане на литературата“, като смята, че то „игнорира нейното обществено значение“ (с. 14). Повтарянето на вече изказаната теза потвърждава важността, която ѝ придава авторът. Но да се започне изследването на една литература с уговорката, че нейният специфичен белег няма връзка с факторите, които смятаме за необходими при обясняването ѝ, не е ли все едно да заявим, че ще изследваме нещо друго от тая литература, други странични белези, каквито ще да са те, но винаги неконтактуващи с най-характерното за нея — нейната художественост? Привеждаме за пояснение цялата мисъл на Боян Пенев: „Докато естетическото разглеждане на литературата игнорира нейното обществено значение, нейните връзки с реалния живот, зависимостта ѝ от социалните и политическите условия, а също тъй и въздействието ѝ върху самия живот, историческото проучване, напротив, посочва значението и историческия смисъл на литературните явления по отношение на момента, в който възникват, и на причините, що подготвят тяхното възникване, а също тъй подчертава в тия явления ония жизнени елементи, които са зародиш, начало на нови форми, ново съдържание и изобщо нови посоки в литературното движение“ (с. 14—15). Тук може да се изкаже предположение, че Боян Пенев е имал пред вид онова естетическо разглеждане, което се интересува само от художествените достойнства на творбата и всичко, което се говори в такива случаи като „кули от слонова кост“, самолюбуване, естетизъм, изкуство за изкуството и пр.

В същност „естетическото разглеждане на литературата“ извън нейната обществена обусловеност е само една теоретическа фикция. Практически такъв анализ е неосъществим, защото природата на художествената творба е такава, че тя не позволява да се изважда от нея „чисто естетическото“. „Чисто естетически“ неща няма и не може да има. Щом има изкуство, вече е имало обществена обусловеност. Въпросът след това се свежда до типа на общественото обуславяне. Какво представлява проучването, наричано от Боян Пенев „естетическа оценка сама по себе си“, или още „чисто естетическа оценка“? Това е обикновено субективно възприемане на естетичното явление при непосредствения контакт с него. То се възприема като „чисто“, защото при него още няма обясненията, които ще ни кажат как е станало то и каква е обществената му обусловеност. И най-субективната естетическа преценка е вече обществено обусловена, защото тя е комуникативна връзка между една обществено обусловена проява и един обществен консуматор. Това „чисто“ оценяване литературите в своите научни разкрития започват да изграждат с атрибутите на общественото обуславяне или с някакви други научни атрибути (филологически, психологически и пр.) и така се опитват да придадат обективност на субективните си възприятия. Когато Боян Пенев изолира „чисто естетическото оценяване“ на литературата от обществената ѝ обусловеност, той в същност прави като биолога, който най-напред убива животното, а след това започва да изследва живота в него.

Заслугите на Боян Пенев в неговите теоретически опити са, че застава на една широка основа от типичен традиционен литературнометодологически тип, главната съставка от която се обляга на принципа за обществената обусловеност на изкуството. Грешката да се изолира естетическото оценяване от обществената обусловеност е историческа грешка, грешка на направленията, от които се влияе ученият. Боян Пенев пренася на българска почва стихийния материализъм в цялата му широта, а това е несъмнена заслуга от историческо значение за развоя на българското литературнознание.